

Erkki Itkonen
60-vuotias

Huhtikuun 26. päivänä täytti 60 vuotta akateemikko Erkki Itkonen, Virittäjän uutteen avustaja ja toimitusneuvoston jäsen, aikoinaan myös toimitussihteeri.

Erkki Itkonen syntyi Inarissa, vietti lapsuutensa Vihdissä, valmistui ylioppilaaksi v. 1930 ja selvitti muutkin muodolliset opintonsa poikkeuksellisen ripeästi suorittaen filosofian kandidaatin tutkinnon v. 1933 ja väitellen tohtoriksi v. 1939. Ylioppilas Itkosen harrastuspiirissä tiedetään

kansanrunoudentutkimuksen olleen hyvin etualalla, mutta sitten veri veti kielitieteen ja nimenomaan lapin kielen pariin. Hän valitsi väitöskirjansa aiheeksi itälapin taivutusjärjestelmän, mutta havaitsi pian, että voidakseen tutkia itälapin monimutkaisia muoto-opillisia ongelmia hänen oli välttämättä ensin selvitettävä niiden murteiden äännesuhteet. Väitöskirjan äännehistoriallisiksi johdannoksi tarkoitettu tutkimus kasvoikin 400-sivuiseksi monografiaksi, josta tuli itse väitöskirja. »Der ostlappische Vokalismus» on 26-vuotiaan nuorukaisen kirjoittamaksi hämmästyttävän kypsä opinnäyte. Itkonen palauttaa siinä kunniaan Arvid Genetzin välillä jo hylätyn ja unohdetun selitysmallin, jonka mukaan lapin ensi tavun vokaaliston kvalitatiivista kehitystä on ratkaisevasti säädellyt toisen tavun vokaaliston kvaliteetti. Väitöskirja merkitsi huomattavaa harppausta koko lapin, ei ainoastaan itämurteiden, äännehistoriallisessa tutkimuksessa, ja sen arvo alan perusteoksena on säilynyt tähän päivään saakka.

Väitöskirjaa seurasi heti sarja lapin ja itämerensuomen äännehistorian keskeisiä kysymyksiä koskevia tutkimuksia, joissa huomiota herättää ongelmanasettelun tuoreus, tutkimusotteen omintakeisuus ja ratkaisujen luontevuus. Nuoren tutkijan kriittisen tarkastelun kohteiksi joutuivat sellaiset ilmiöt kuin itälapin astevaihtelujärjestelmä, lapin *ä*-vartalat, varhaiskantasuomen pääpainoton *ai*-diftongi ja kantasuomen oletetut keskivokaalit. Väitöskirjan aihepiiriin liittyy v. 1946 ilmestynyt »Struktur und Entwicklung der ostlappischen Quantitätssysteme», jossa itälapin murteiden äärimmäisen monimutkaiset kvantiteettisuhteet saavat selkeän synkronisen ja diakronisen tulkintansa. Järjestelmän paljastaminen suunnattomasta detaljirunsaudesta on ollut voimia kysyvä työsuoritus. Tehtävän vaikeutta kuvaa sekin, että tekijä esipuheessaan ilmoittaa joutuneensa kirjoittamaan tutkimuksensa neljään kertaan, ennen kuin hän rohkeni antaa sen painettavaksi.

Erkki Itkosen tähänastinen tieteellinen ura jaksottuu kolmeen kauteen, joista ensimmäistä luonnehtii keskittyminen lapin kieleen, toista tutkimuskentän laajentaminen muihin etäsukukieliin ja kolmatta lisääntyvä harrastus myös yleisen kielitieteen kysymyksiin. Kaikissa vaiheissa on ollut tyypillistä, että hän aidon tutkijan innolla on käynyt käsiksi todella vaikeisiin ongelmiin. Näihin kuuluu mm. suomalais-ugrialaisten kielten vokaalisto, jonka historian selvittelyssä ei 1940-luvulle tultaessa ollut päästy alkua pitemmälle. Tämän aiheen voi havaita kiehtoneen Erkki Itkosta jo väitöskirjavaiheesta lähtien, mutta kaiketi hyvin merkittävä ärsyke oli Wolfgang Steinitzin v. 1944 ilmestynyt suomalais-ugrialaisten kielten vokaaliston historia. Erkki Itkosen paria vuotta myöhemmin julkaisema tutkimus »Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen» on selvästi reaktio Steinitzin selvitykseen, jossa Itkosen mielestä yksipuolisesti ostjakkisiin ja osittain tšeremissisiin nojautuen oli päädytty virheelliseen tulkitaan. Pian seurasi muitakin suomalais-ugrialaisten kielten vokaalistoa koskevia tutkimuksia, joista huomattavimmaksi kohoaa »Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen» (1954). Itkosen vokaalitutkimukset merkitsivät tärkeää aluevaltausta fennougristiikassa. Ne voidaan epäilemättä lukea tieteenalan kauneimpiin saavutuksiin tällä vuosisadalla.

Kun Erkki Itkonen v. 1964 siirtyi Helsingin yliopiston suomalais-ugrialaisten kielitutkimuksen oppituolilta akateemikoksi, saatiin pian tutustua hänen yleiskielitieteellisiin näkemyksiinsä. Syntyi mainio käsikirja »Kieli ja sen tutkimus», jossa kielitieteen periaatekysymyksiä lähestytään sellaisella asiantuntemuksella, jonka vain pitkäaikainen tutkijankokemus ja perusteellinen aineiston hallinta voivat antaa. Erkki Itkosen käsitys kielestä on eräänlaista dynaamista strukturalismia.

Siinä on liittymäkohtia tämän vuosisadan eurooppalaisen kielentutkimuksen valtavirtauksiin. Voisi sanoa, että Itkosen näkemyksissä yhtyvät onnistuneesti Hermann Paulin, prahalaisten ja André Martinet'n parhaat oivallukset, ellei tietäisi, että kyseessä ovat täysin omalta pohjalta syntyneet, vuosikymmeniä kestäneen uutteran tutkimustyön kirvoittamat päätelmät. Tietty funktionaalinen näkemys sävyttää selvästi jo Erkki Itkosen varhaisia vokaalistotutkimuksia väitöskirjasta alkaen. Vielä nytkin niiden ote vaikuttaa hämmästyttävän modernilta, etenkin kun ottaa huomioon, kuinka vahvasti nuogrammaattisen perinteen sitomaa meikäläinen kielentutkimus tämän vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla enimmäkseen oli.

Erkki Itkosen tutkijanprofiili jää vaillinaisesti kuvatuksi, ellei siihen liitetä hänen panostaan etymologina. Muiden tutkimusteemojen vaihdellessa sanastonhistoria on kulkenut punaisena lankana läpi koko hänen viidettä vuosikymmentä käyvän tutkijanuransa. Todisteena siitä ovat lukuisat etymologiset kirjoitukset alan julkaisuissa ja ennen kaikkea mittava työ Suomen kielen etymologisen sanakirjan toimittajana.

Toinen yhtä pysyvä ja asianomaiselle arvatenkin vielä läheisempi harrastuksen kohde on inarinlappi, jolle Erkki Itkonen väsymättä on uhrannut voimiaan nuoruusvuosistaan saakka. Pääasiallisesti hänen keräämänsä on inarinlapin suursanakirjan aineisto, joka parhaillaan on muotoutumassa käsikirjoitukseksi.

Poikkeuksellisen runsaasta ja ominaispainoltaan keskimitat ylittävästä tutkimusaktiiviteetista huolimatta Erkki Itkoselta on aina liennyt aikaa ja harrastusta myös muuhun kansalaistoimintaan. Unohtamatta hänen panostaan Suomalais-ugrilaisen Seuran, Finnisch-ugrische Forschungenin, tutkimuslaitos Suomen suvun ja monien muiden kotimaisten ja kansainvälisten tutkimus- ja kulttuuriorganisaatioiden piirissä ja johdossa tekee mieli nostaa esille erityisesti hänen työnsä

Lapin Sivistysseurassa ja Sabmelaš-lehdessä. Vasta nyt voidaan täysin ymmärtää sen pyyteettömän ja usein varmaankin toivottomalta tuntuneen työn arvo, jota seuran aktivistit alkuvuosien epäkiitollisissa oloissa joutuivat tekemään.

Erkki Itkosen työpäivä jatkuu vireänä. Sen voi erityisesti todeta hänen produktiivisuudestaan, etenkin aktiivisesta osallistumisesta kansainväliseen keskusteluun tieteenalansa ajankohtaisista ongelmista. Viittäjä toivottaa mestarille onnea ja jatkuvaa menestystä niiden monien tärkeiden suunnitelmien toteuttamisessa, joita hänellä on tulevaisuuden varalle.

Mikko Korhonen